

KITAP TAHLİLİ

Erhan Atiker

Ulrich Beck; Gegengifte - Die Organisierte Unverantwortlichkeit, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M 1988, 319 sayfa. (Ulrich Beck; Panzehirler - Örgütlenmiş Sorumsuzluk)

Çevre sorunlarının dünyada son elli yıla dek olağanüstü boyutlara ulaşması, bu sorunları yaratan teknolojilerin gelişmesi ve uygulama alanlarının genişlemesiyle kişileri ve kitleleri can kaybına uğratma, sağlıklarını tehlikeye düşürme durumunda karşılaşılabilecek olan yıkımın büyüklüğü dolayısıyla yapılması gereken sistem değişiklikleri üzerinde uzlaşma sağlanması açısından modern toplumlarda sosyal sorunlar çıkmaktadır. Bu nedenle yazar, günümüz endüstri toplumlarının sorunlarının klâsik endüstri toplumlarından ayrı nitelikte olduğu savunarak birincilerini 1986 yılında yazdığı bir kitabın başlığını da oluşturan «Riziko Toplumu» (Risikogesellschaft) olarak tanımlar. Bu tür toplumlarda üretici güçler yalnız mal ve hizmet değil aynı zamanda, sigorta sektörü tarafından masdedilmesi olanaksız yani hesap edilemeyen ve sigortalanamayan türde büyük rizikolar «üretirler» ve bu riskler yarım yüzyıl önceki işletme ve meslek rizikoları gibi yerel ve grupsal biçimde sınırlandırılmaz, ülkeler üstü anlamında evrenselleşme eğilimi göstererek sınıf ve tabaka konumları yerine risk konumları önem kazanır. Ancak bu sonuçların nasıl tanımlanacağı rizikolar üzerindeki bilgilere bağlı kalır ve bu bilgilerin eksik veya tartışma götürür nitelikte olması ölçüsünde risk konumlarının tanımlanması yani kimin hangi türde çevresel riziko altında kaldığının belirlenmesi sorunlar yaratır. Beck'e göre eğitim ve mesleğe bağlı olan değişik yaşam biçimleri aynı bölgede oturan insanların bile risk konumlarının değişik olma-

sına neden olur. Ancak bu gerçek çoğu kez görmezlikten gelinir ve aynı zararlı maddelerin yaş, cins, yemek alışkanlıkları, meslek, bilgi, eğitim vb. ya bağlı olarak değişik insanlar için değişik anlama (öneme) sahip olduğu düşünülmez. Böylece salt ürüne ve doğaya yönelik zararlı madde analizleri «sakıncalılık» veya «sakıncasızlık» üzerinde bir yargıya varmak için yeterli olmaz, çünkü bu kavramlar zehirli maddeleri yutan bireyler ile yakından ilintilidir, dolayısıyla onların dileklerinin de hesaba katılması gerekir.

Bu nedenden dolayı Beck, bilimsel ussallık kavramını sosyal ussallık kavramıyla karşılaştırır ve birincisinin risk konumlarını belirlemede yeterli olmadığını savunur, çünkü uygarlık rizikoları bilimsel metodlarla hesaplanabilir olmaktan çıkmıştır ve hesaplanamayan bu riskler «kalan risk» olarak bilim tarafından -ekonomi, siyaset ve zihniyet etkisiyle- bir kenara atılmaktadır, örneğin atom reaktörleri üzerindeki güvenilirlik araştırmaları, niceselleştirilebilir risklerin hesaplanmasıyla sınırlı kalır, oysa asıl önemli olan atom enerjisinin yıkım gizilgücüdür, olasılığı ne kadar küçük olursa olsun yıkım (felâket) yaratabilecek kaza olasılıklarının tamamen ortadan kaldırılması gerekir, çünkü tehlikenin boyutu büyüktür, burada ise bilimsel ussallıkla sosyal ussallık birbirinden farklı yargılara vardırırlar.

Bu çerçevede Beck'in tezi şöyledir : Bilim ve teknik eleştirisi ve kötümserliğinin kökeni eleştiricilerin ussal olmamasından değil artan uygarlık tehlikeleri ve rizikoları karşısında bilimsel-teknik ussallığın yetersizliğinde yatmaktadır. Örneğin atom rizikoları bu yüzden olağanüstü duyarsızlıkla görmezlikten gelinmiş ve küçümşenmiştir. Ayrıca bilimsel-teknik ussallığın ekonomik tekyanlığı riziko körlüğü yaratır, çünkü bir yandan büyük üretim artışı sağlanmasına neden olan gelişmeler diğer yandan insanları hasta etmekte ve bu tür riskler üretim artışının gölgesinde saklanmaktadır.

Diğer taraftan «sınır değerleri» (Grenzwerte) uygulaması çevre kirliliğinden zehirlenme nedenlerini haklılaştırıcı bir rol oynar.¹ Aslında bu önlemlerle zehirlenme önlenmez ancak zehirlenmeye ne ölçüde izin verileceğine karar verilir ve böylece zehirlenmenin zarar-

1 Sınır değerleri, zararlı madde veya ışınların insan sağlığını tehdit edici yoğunluğa ulaştığı tehlike sınırının göstergesi olarak kabul edilir.

sız olduğu belirtilmiş olur. Sorunlar ise zehirlenmeye evet/hayır diyebilen bu çifte ahlâk anlayışının savunucu karakterinde yatmaktadır, çünkü sınır değerleri ile sınırlanmayan zehirler serbestçe ve engellenmeden çevreye atılabilirler. Diğer taraftan atmosfere yayılan çeşitli zehirlerin biraradaki etkisi sınır değerlerinin belirlenmesinde gözönünde bulundurulmaz, oysa insanlar zararlı maddelerin ayrı ayrı değil biraradaki etkisinin tehditi altında kahrılar, Beck'e göre bu tehditin ölçüsünün bilinmesi istenilmez, dolayısıyla insanlar kobay yerine konulmuş olurlar. Asıl sakıncalı ve tehlikeli olan ise sınır değerleri üzerinde karara varan kişilerin bu topyekün tehditin büyüklüğünü bilmedikleri halde biliyormuş gibi davranmalarıdır.

Ulrich Beck'in başlangıçta adı geçen ve başlığı «Panzehirler - Örgütlenmiş Sorumsuzluk» biçiminde çevrilebilecek olan kitabındaki temel savlar ise «Riziko Toplumu» adlı kitabının yukarıdaki savları içeren birinci bölümü üzerine kurulmuş ve kanıtlanmaya çalışılmıştır. Beck «Panzehirler»'e şöyle giriş yapar : «Karşı karşıya olduğumuz tehlikeler ve bunlara set vurmaya çalışan güvenceler değişik yüzyıllara ait bulunmaktadır. 21. Yüzyılın eşliğinde atom, kimya ve gen çağının yarattığı sorunlar, 19. ve 20. yüzyılın başındaki sanayi toplumunun kavram ve reçeteleri yardımıyla çözülmeye uğraşılıyor.» Ancak bu iki tür toplumun riskleri arasında büyük farklar bulunur, şöyle ki çevresel riske neden olma suçunu kimin işlediği riziko toplumunda belirlenemez, çünkü bu suçlar artık ortaklaşa işlenmekte, kimin çevreye nerede ve ne kadar zarar verdiği kesinlikle bilinmemektedir. Oysa örneğin Almanya'da geçerli olan hukuk sisteminde suçu işleyene ceza verilebilmesi için suçu işleyenin ve çevreye verdiği zararın kesinlikle belirlenebilmesi gerekir. «Örgütlenmiş sorumsuzluk» deyimini öncelikle hukuk sistemindeki bu boşluğu dile getirir, çünkü çevresel suç ortaklaşa işlendiğinde sorumlu bulunamamakta ve sorumlunun bulunmamasından da kimse sorumlu tutulamamaktadır. Bunun sonucunda ise şöyle bir çelişkili durum ortaya çıkar, çevreyi kirleten işletmelerin sayısı ne kadar çoksa çevrenin (kimin tarafından) kirletildiği de o kadar az kanıtlanabilmektedir. Böylece Beck'in deyimini ile «zehirlenme zehirlenmemenin nedeni olur.» Bu yanlış mantık yüzünden masraf ve zehirleri çevreye yükleme olanaklarını örgütlenmiş sorumsuzluk sistemi kendi içinde yaratmaktadır, oysa zarar görenler yerine her bir iş-

letme çevreye insan sağlığını tehdit edecek boyutta zehir atmadığını her davacıya kanıtlamak zorunda bırakılsaydı o zaman onların elinden kanıtlanamazlık kalkarı alınmış olurdu.

Japonya'da ise durum daha değişiktir, burada örneğın bir astım hastasının tazminat alabilmesi için çevresindeki 50 adet fabrika bacasından hangisinin kendisini zehirlediğini kanıtlanmasına gerek bulunmaz, zarar gören kişi yalnızca adı geçen zararlı maddelerin büyük bir olasılıkla dava edilen işletmelerden atıldığını kanıtlamakla yükümlüdür. Böylece birçok işletme birarada yargıçlar tarafından ortak zarar kaynağı olarak görülebilmekte ve yasal düzenlemelere uymalarına karşın «sosyal sorumluluk» açısından bakıldığında sorumsuzca davrandıkları gerekçesiyle suçlu sayılabilmektedir.

Kaybolan doğal çevre, aslında çevre sorunu olmaktan çok kişinin yuttuğu zehirlerle, ve çevresel yıkım korkusuyla iç dünyasının yıkılması sorunudur, bunun sonucunda bireyin toplumla olan ilişkileri bozulur, toplumsallığını ve bireyselliğini yitirir, çünkü dayanışma ve iletişim sorunları çıkar. Hastalanan kişi bunun sorumluluğunu çevre kirlenmesine yükleyince dolayısıyla toplumu da suçlamış olur, doğal çevre kaybolduğuna göre bunun sorumlusu da uygardır. Beck'in açıklamalarından bu sonuca varılabilir. Bu bağlam çerçevesinde yazar gen teknolojisinin bireysellik üzerinde yapabileceği olumsuz etkileri kitabının birinci bölümünün başlangıcında inceler. Adı geçen teknolojiler insanı daha doğuşundan önce denetimi altına alabilmekte irsi hastalıklarını tanıyabilmekte ve böylece anneye doğum kontrolü seçeneğini kullanması olanağını vermektedir. Bunun ötesinde genlere cerrahi müdahalelerle «kusur»larının da giderilmesi yolunda araştırmalar yapılmakta ve «kusur»suz insanların dünyaya gelmesi yolunda adımlar atılmaktadır. İnsanlar artık doğal çevre tarafından ayıklanacağına bu görevi de insanlar yüklenmeye başlamıştır. Beck bu çabaları «kalite kontrolü» benzetmesi yardımıyla olumsuz biçimde değerlendirir, çünkü özneler nesne yerine konulmakta ve böylece öznellik ve öznel dünyaya müdahale edilmektedir. Teknoloji insanın dış dünyasını nasıl değiştirdiyse bu kez iç dünyasını da denetimi altına almaya başlamıştır. Beck'in benzetmesi daha geniş bir yorum çerçevesine oturtulacak olursa sonuçta belki de çevre kirlenmesine en dayanıklı genlere sahip insan-

ların dünyaya getirilmesine çaba sarfedilecek ve böylece çevre kirlenmesi sorunu bambaşka bir düzeyde çözülmeye çalışılacaktır. Gen teknolojisiyle insan doğası birtakım maksatlara hizmet etme zorunluluğu altında bırakılır, bu da öznelliğe doğrudan doğruya müdahale anlamına gelmektedir. Bu teknolojiyle irsi hastalıklarla savaşıldığında ise aslında bu tür hastalığı olan insanların doğması engellenir, bunun sonucunda doğa ile özne üzerindeki egemenlik birbirleriyle çakışır, örneğin şizofreni hastalığı ile genetik yardımıyla savaşılmaması, şizofreni hastalarının (genlerinin) yok edilmesi anlamına gelir.

Örgütlenmiş sorumsuzluk, insanın iç ve dış dünyasını değiştiren teknolojilerin yarattığı bir sorundur. Ancak burada teknolojik gelişmenin de ekonomiye bağımlı olarak gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Teknolojik gelişme bireyselliğe birtakım sınırlamalar koymaktadır. Böylece toplumsal sistemlerin amaçlarının gerçekleştirilmesi uğruna birtakım değerler yok edilir, teknoloji ile değerler arasındaki ilişki özel ilişkiler biçimine sokulmuştur ama aslında tedavi maliyetlerinin düşürüldüğü yerlerde gen ayıklaması yapılacaktır, dolayısıyla hastalık sigortası kurumlarının çıkarları da korunmuş olur. Geleceğe ait bu gibi tasavvurlar daha da genişletildiğinde gen işleme yüzünden yeni tip sosyal eşitsizlikler ve önyargıların ortaya çıkmasını beklemek yanlış olmaz.

Beck sonuç olarak ekoloji sorununu demokrasi sorununa dönüştürür ve sorunun çözümü için «ekolojik demokrasinin» gerçekleştirilmesini önerir. Kitap şu tümcelerle biter :

«Sağ kalma sorunlarının bütün ayrıntıları bakımından bilirkişi ve karşıt bilirkişilere mi bağımlı olacağız, ya da tehlikelerin kültürel biçimde algılanabilirliği olanaklarının yaratılmasıyla kendi yargı yeteneğimizi mi kazanacağız? Seçenek artık yalnızca otoriter veya eleştirel teknokrati mi? Ya da güncel yaşamın kısıtlanması ve ele geçirilmesine karşı koymak için başka bir yol bulunuyormu?»

Sonuçta ekoloji sorunu Beck tarafından haklaştırma sorunu olarak ortaya serilir. Bu sorun ise güç ve egemenlik ilişkilerinden arındırılmış iletişim yardımı ile, dolayısıyla çevre sorunları ile ilgili bilgilerin kültürel bağlam içine girmesi ve kamuoyu oluşturulması

sonucunda çözüme kavuşturulabilir. Sorunun çözümü kültürel bağlamın daraltılması yerine genişletilmesinde yatmakta olduğundan ekoloji sorunu ile kültür krizi arasında ilişki kurulmuş olur.

Almanya'da çevre kirlenmesinin çok büyük boyutlara ulaştığı düşünülecek olursa yazarın eleştirilerine hak vermemek olanaksız. Diğer yandan soruna kültürel ağırlıklı yaklaşımının da yöntem açısından gerekli olduğu söylenebilir. Araştırma Jürgen Habermas'ın, sosyal sistemlerin günlük yaşam dünyasını ya da kültürel bağlamı (Lebenswelt) kolonileştirdiği tezini destekler niteliktedir. Ancak Beck'in çevre sorununu çözümlerken ne ölçüde nesnel gerçeği yansıttığı sorusunun cevaplandırılması için öncelikle istatistiklere gerekseme bulunmaktadır, kitapta sayısal çözümlmeye yeterince yer verilmeyişinin nedenini yazarda mı yoksa istatistiklerin yetersizliğinde mi aramak gerektiği belirsiz kalmakta, diğer taraftan hasta, bilirkşi, sorumlu gibi başka kişilerin görüşlerinin değerlendirilmeyişi eksiklik yaratmakta, incelemenin günlük yaşamı betimlediği düşünülecek olursa yazarın görgül araştırma yöntemlerinin olanaklarından daha çok yararlanmış olması beklenirdi.